

Луцький А. І.,

кандидат юридичних наук, доцент, перший проректор
Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького

ПРАВОВА ІДЕОЛОГІЯ В СИСТЕМІ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ

Анотація. У статті на основі аналізу ідеології висвітлено поняття, структуру правової ідеології. Визначено роль та місце правової ідеології в системі правової свідомості. За результатами дослідження правову ідеологію визначено частиною правосвідомості, яка визначає ідейну спрямованість уявлень про досконале право, віддзеркалює чинний правопорядок. Структурними елементами правової ідеології слід вважати: правові уявлення, поняття та ідеї, правові теорії, доктрини, концепції та моделі, правові цінності та цілі, правові ідеали, правові принципи.

Ключові слова: ідеологія, правова ідеологія, правова психологія, правова свідомість.

Постановка проблеми. Правова ідеологія є складним, багатаспектним, комплексним поняттям. Це пояснюється тим, що у ньому сконцентровані правові, політичні, ідеологічні, соціальні, культурологічні, філософські та інші аспекти. Незважаючи на те, що в основному дане поняття втілюється у теорії держави і права (зокрема, у теорії права як елементу структури правосвідомості), то слід також мати на увазі, що особливе значення тут належить філософсько-правовим аспектам даної категорії. Воно обґрунтовується тим, що вихідні категорії «ідеологія», «ідея», на яких базується поняття «правова ідеологія», є переважно філософськими категоріями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематикою правової ідеології займалися такі представники вітчизняної та зарубіжної правової науки: С.С. Алексєєв, Н.Н. Вопленко, Н.Л. Гранат, М.В. Костицький, С.І. Максимов, О.М. Мироненко, П.М. Рабінович, В.Я. Тацій, І.Б. Усенко та інші.

Проте в основному ці дослідження присвячені теоретико-правовим аспектам правової ідеології. Це, у свою чергу, обумовлює потребу у науковому дослідженні філософсько-правових засад правової ідеології в системі правосвідомості.

Мета дослідження. Отже, метою даної наукової статті є встановлення поняття та складових частин правової ідеології в системі правової свідомості з філософсько-правових позицій.

Виклад основного матеріалу. Термін «ідеологія» був введений французьким вченим Де Тресі (1754–1836 рр.) і в політологічному розумінні означає систематизовану сукупність ідейних уявлень, що виражають та захищають інтереси тієї чи іншої соціальної групи, потребують підкорення індивідуальних думок і вчинків якомога більшої кількості людей відповідним цілям та завданням використання влади [1, с. 16].

У Великому енциклопедичному юридичному словнику (тобто у чистому юридичному розумінні) правова ідеологія визначається як система правових ідей, принципів, теорій, концепцій, які в систематизованій формі відображають і оцінюють правову дійсність. Для правової ідеології характерне цілеспрямоване наукове осмислення феномену права та різних аспектів його цінності, проникнення в сутність правових явищ, виявлення існуючих закономірностей та зв'язків між ними та формування на їх основі догми права. Правова ідеологія включає в себе: 1) правові погляди, теорії, переконання; 2) правові поняття та категорії; 3) правові принципи. Провідним елементом правової ідеології виступає інтелектуальна правова ідеологія, яка поряд із правовою психологією входить до

структури правосвідомості. При цьому правова психологія і правова ідеологія не можуть існувати одна без одної і тісно взаємодіють [2, с. 710].

В свою чергу, в Юридичній енциклопедії правова ідеологія розглядається як система правових ідей, теорій, понять, норм, поглядів, заснованих на певних наукових і політичних знаннях та уявленнях. Джерелом виникнення правових ідей є правова, соціальна, економічна, політична дійсність, практична діяльність людей, у процесі якої правові ідеї, погляди, соціальні та політичні вимоги народжуються, збагачуються, змінюються, концентруючи в собі результати юридичної практики [3, с. 710].

Таке трактування правової ідеології, на нашу думку, занадто загальне. Воно не розкриває всіх елементів правової ідеології, адже в структуру останньої більшість авторів, окрім правових поглядів, включають також ідеї, принципи, теорії, концепції тощо. Зокрема, М.М. Вопленко визначає правову ідеологію як систему ідей, поглядів, теорій про сутність та соціальне призначення права, про можливість його використання для вирішення соціальних проблем [4, с. 9]. Дане визначення не можна вважати повним, оскільки автор лише вказує на структуру правової ідеології («ідеї, погляди, теорії») та її соціальну спрямованість («використання для вирішення соціальних проблем»), залишаючи поза увагою інші її структурні елементи.

На думку Н.Л. Гранат, правова ідеологія – це систематизоване наукове вираження правових поглядів, принципів, вимог суспільства, різних груп та верств населення [5, с. 328].

У свою чергу, С.С. Алексєєв акцентує увагу на тому, що такі форми правосвідомості, як правова ідеологія, що охоплює пануючі юридичні доктрини, професійну та масову правосвідомість, слід розглядати як частину правової системи [6, с. 212].

Проаналізувавши існуючі підходи до розуміння правової ідеології, ми дійшли висновку, що основними її структурними елементами, характерними особливостями можуть бути визначені наступні:

1) до раціональної форми належать: процеси правової освіти, формування юридичного професіоналізму, правотворчості та правового регулювання (адже будь-які регулятивні нормативно-правові акти повинні бути раціонально обґрунтованими та відповідати науково визначеним вимогам юридичної техніки);

2) до ірраціональних елементів належить: відмова від раціонального обґрунтування правової ідеології, коли в її основу кладуться інтереси певної спільноти, що підпорядковує право як фундаментальний регулятор суспільних відносин.

Рівень сприйняття правової ідеології впливає на оволодіння її структурними елементами:

– правові уявлення, поняття та ідеї, за допомогою яких громадяни аналізують правову дійсність, містять в собі загальне уявлення про право та його роль у регулюванні суспільних відносин;

– правові теорії, доктрини, концепції та моделі, які описують існуючі правовідносини, а також служать засобом впливу на їх розвиток, вдосконалення та наближення до існуючих суспільно-правових уявлень про належну правову організацію і правопорядок;

– правові цінності та цілі, які закріплюють найважливіші для суспільства регулятивно-аксіологічні ідеї, в яких відображено ключові пріоритети правового розвитку;

– правові ідеали, які відображають бажані в суспільстві орієнтири розвитку правової системи;

– правові принципи, що лежать в основі правового регулювання і визначають основні формальні та матеріальні параметри розвитку системи права і законодавства.

Отже, мова йде про поточні усталені формальні та змістовні зв'язки й відношення між різними елементами правової ідеології, що забезпечують її функціонування і гарантують її цілісність. Значимо, що значною мірою властивості структури будь-якої конкретної правової ідеології залежать від того, якими саме є її складові елементи. Адже, як відомо, залежно від типу правової ідеології, її елементи можуть носити науковий чи ненауковий характер, стимулювати асоціальну або правомірну поведінку тощо.

Враховуючи вищесказане, структура правової ідеології може бути описана як сукупність існуючих усталених формальних та змістовних зв'язків й відношень між різними елементами правової ідеології, що забезпечують її функціонування і гарантують її цілісність. Методологія аналізу структури правової ідеології передбачає застосування не лише класичного аналітично-правового, але й функціонального методу, що дозволяє визначити необхідні елементи правової ідеології як умови реалізації нею своїх фундаментальних функцій. Однією з таких базових функцій є відображення правових відносин та цілеспрямований вплив на них. Елементом, який дозволяє успішно реалізовувати цю функцію, сполучати суб'єктивну правосвідомість з об'єктивними процесами правового регулювання, є принципи права.

Так само в різних правових ідеологіях наголос може бути зроблено на тих чи інших елементах. Наприклад, в умовах становлення правової системи ключової ролі набувають правові цілі та цінності, тоді як для сталих правових систем традиційно високу роль відіграють правові принципи, які безпосередньо інтегруються в систему позитивного законодавства і визначають зміст та напрями правового регулювання суспільних відносин у конкретних сферах реалізації права.

На нашу думку, характер правової ідеології також має подібний розподіл, який доцільно вважати ступеневим. Отже, первісний рівень є побутовим, вищий – науковим. Різниця полягає у тому, наскільки раціональними і науково обґрунтованими виступають усвідомлені правові ідеї, цінності, концепції, уявлення, принципи тощо. Визначну роль тут відіграє рівень правового, політичного, соціально-економічного розвитку суспільства, характер організації державної влади, гуманістична спрямованість державної ідеології та інші об'єктивні фактори.

Наприклад, ірраціональні уявлення про правові поняття та цілі правового регулювання можуть трансформуватися з примітивного рівня до науково-теоретичного обґрунтування. З іншого боку, сформовані на рівні юридичної науки правові поняття, концепції та теорії поширюються з часом на широкий суспільний загал. Завдяки цьому здійснюється вплив правової ідеології (якщо вона розвивається на основі чітких науково-юридичних знань і теорій) не тільки на загальний рівень правової культури громадян України та на правосвідомість, але й на стан поточного законодавства, на перспективи його розвитку та його основні характеристики.

Отже, констатувати протікання двох процесів:

1) спонтанний розвиток суспільної думки щодо змісту, цілей та призначення права в процесі регулювання суспільних відносин (позитивні або негативні оцінки);

2) цілеспрямований стимулюючий вплив держави та окремих інститутів громадянського суспільства на формування сприйняття права та правопорядку для утвердження гуманістичних ідеалів.

Обидва процеси належать до правової ідеології. Їх наслідком стає стихійне формування певного загального комплексу правових ідей та поглядів чи системний розвиток у громадян науково-обґрунтованого розуміння щодо цілей правового регулювання, його методів, соціального призначення права, його основних принципів, цінностей, а також найважливіших для суспільства орієнтирів правового розвитку. Більше того, навіть якщо ми братимемо за вихідне будь-яке інше поняття (замість такого як «правове життя»), – правова діяльність, правосвідомість, правова культура тощо, – все одно ми з необхідністю прийдемо до визнання ролі правової ідеології в розвитку суспільства, права та існуючих в суспільстві правовідносин.

Відповідно, понятійні, структурні та характерологічні ознаки правової свідомості пов'язані з *правовими уявленнями* (різного рівня обґрунтованості) про поняття: правового регулювання, системи права, системи законодавства, правових відносин, правотворчості, правомірної поведінки, законності, правопорядку тощо. Адже у разі, якщо цих понять немає, унеможливується й загальне усвідомлення громадянами правової дійсності, форми і змісту тих чи інших суспільних відносин. Поступово правові поняття стають предметом науково-юридичної рефлексії і можуть набувати свого змістовного теоретичного обґрунтування. Хоча, сам процес дослідження базових правових понять може відбуватися й у ненауковий спосіб.

Наступним обов'язковим структурним елементом правової ідеології є *правові цілі, цінності та ідеали*. Аналіз реалій буття за цими критеріями відображає у свідомості громадян правову якість правовідносин, методів правового регулювання і основних типів правових зв'язків, дозволяє розробляти стратегії подальшого суспільно-правового розвитку. Роль правової ідеології полягає тут в посиленні правових гарантій забезпечення і захисту прав і свобод людини і громадянина. Таким чином, правова ідеологія забезпечує розвиток держави та громадянського суспільства.

Тісно пов'язаними з правовими цінностями, цілями та ідеалами є *правові принципи*: зв'язаність та обмеженість державної влади правом, закріплення природно-правової основи прав і свобод людини, провідна роль конституції і законів у правовому регулюванні суспільних відносин, неподільність та єдність системи правовідносин.

Тут ще раз підкреслимо відмінність правової ідеології від інших складових правосвідомості: завдяки правовій ідеології у громадян формується цілісне сприйняття правової дійсності, цілей, завдань та способів правового регулювання суспільних відносин, а також цілей розвитку правової системи країни. Суто психологічне сприйняття права, що є основою такої складової правосвідомості, як правова психологія, містить в собі ірраціональні компоненти, які не дозволяють відображати та оцінювати правовідносини в правових поняттях, спираючись на правові теорії, концепції та моделі.

Відповідно, система правових ідей, принципів, цінностей, ідеалів, теорій, концепцій, які формуються в суспільстві, відображають об'єктивний стан правовідносин та визначають основи суспільного сприйняття правопорядку, також є правовою ідеологією. А її роль в розвитку суспільних правовідносин полягає в цілеспрямованому та системному впливі на право і правову систему з метою реалізації визначених правовою ідеологією цілей суспільно-правового розвитку, а також обґрунтованих в ній правових цінностей та ідеалів.

Зазначимо, що за нашими спостереженнями, поняття «правова ідеологія» на сьогодні має дещо рудиментарний відтінок. У науковій літературі, побутовому спілкуванні будь-якого рівня це словосполучення застосовують доволі нечасто. З ним асоціюється колишній радянський державний устрій та інші політичні течії

минулого. Вважаємо, що доцільно корегувати таке становище. Спираючись на проведені у нашому дослідженні аналіз, можемо стверджувати, що правове регулювання в країні не є ефективним без ідеологічного спрямування. Тим більше, що правосвідомість громадян, з якої виключено такий важливий елемент як правова ідеологія – також видається слабкою та нестабільною.

Об'єктивна сторона цього аспекту знайшла свій прояв у послабленні розробки питань щодо впливу на правосвідомість громадян, підвищення її рівня та збагачення новими елементами. Такий стан речей призвів до відсутності «ідеологічного нагхнення» в юридичній системі нашої держави, що, відповідно, відобразилося й на правовій поведінці громадян. Підвищення уваги до розробок в сфері правової ідеології сприятиме оптимізації процесів державно-правового реформування в Україні.

Висновки. Таким чином, філософсько-правовий аналіз поняття «правова ідеологія» дозволяє стверджувати наступне:

1. правова ідеологія є частиною правосвідомості (поряд із правовою психологією та правовими поведінковими факторами). Основними відмінностями тут виступають прогностичні можливості правової ідеології, які є правовим орієнтиром;

2. правова ідеологія – це уявлення про ідеальну правову систему. Такі уявлення становлять собою гнучку систему відображення дійсності й видозмінюються залежно від реалій суспільного життя. На основі цього нами запропоноване авторське визначення правової ідеології: це складова системи правосвідомості, яка визначає ідейну спрямованість уявлень про досконале право, відзеркалює чинний правопорядок;

3. функції правової ідеології – це відображення правового зрізу буття, теоретичного осмислення правових процесів, моделювання правового розвитку, цілевизначення та прогнозування, правове переосмислення суспільних цінностей;

4. характер правової ідеології охоплює раціональні, ірраціональні та емоційно-вольові елементи, її структура – це сукупність існуючих усталених формальних та змістовних зв'язків й відношень між раціональними та ірраціональними елементами правосприйняття та праворозуміння;

5. правова ідеологія завдяки усім вищевказаним характеристикам являє собою невід'ємну складову частину суспільної ідеології, яка завдяки своїй нормативності може безпосередньо впливати на формування ідеологічних засад в інших сферах соціального буття (політичній, економічній, соціальній, культурній тощо). А це, у свою чергу, потребує застосування не суто юридичного підходу до її подальших досліджень, а комплексного філософсько-правового підходу, за якого максимально враховуються міжгалузеві та міждисциплінарні зв'язки.

Література:

1. Буржуазная государственная идеология / Под ред. В.Д. Зорькина. – М., 1982. – 187 с.
2. Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. – 2-ге вид., перероб. і доповн. – К. : Юридична думка, 2012. – 1020 с.
3. Юридична енциклопедія : в 6 т. / Редкол. Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : «Укр. енцикл.», 1998. – Т.2. : Д-Й. – 1999. – 744 с.
4. Вопленко Н.Н. Правосознание и правовая культура : учеб. пособие / Н.Н. Вопленко. – Волгоград, 2000. – 52 с.
5. Гранат Н.Л. Правосознание и правовая культура / Н.Л. Гранат // Теория права и государства / Под ред. Н.А. Катаева и В.В. Лазарева. – Уфа, 1994. – С. 328–332.
6. Алексеев С. С. Общая теория права: В 2-х т./ С.С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1981. – Т. 1. – 360 с.

Луцкий А. И. Правовая идеология в системе правового сознания

Аннотация. В статье на основе анализа идеологии отражены понятие, структура правовой идеологии. Определяются роль и место правовой идеологии в системе правового сознания. По результатам исследования правовая идеология признается частью правосознания, которая определяет идейную направленность представлений о совершенном праве, отражает действующий правопорядок. Структурными элементами правовой идеологии следует считать: правовые представления, понятия и идеи, правовые теории, доктрины, концепции и модели, правовые ценности и цели, правовые идеалы, правовые принципы.

Ключевые слова: идеология, правовая идеология, правовая психология, правовое сознание.

Lutsky A. Juridical ideology in the system of juridical consciousness

Summary. On the basis of the analysis of ideology the definition of juridical ideology and its structure have been investigated. The role and place in the system of juridical ideology in the system of the juridical consciousness have also been determined. By the results of the study the juridical ideology has been defined as a part of the juridical consciousness, which defines the ideological orientation of ideas about the perfect law and current order. Juridical ideology has structural elements such as juridical representation, concepts and ideas, juridical theory, doctrine, concepts and models, juridical values and goals, juridical ideals, juridical principles.

Key words: ideology, juridical ideology, juridical psychology, juridical consciousness.